

Smärtpunktens täcknamn

Steve Sem-Sandberg: *Theres*

7:e vittnet: Man kan säga: antingen var Ulrike Meinhof sjuk, eller också var hela det tyska samhället sjukt.

1:a vittnet: Det enda man med säkerhet kan säga är att hon lyckades tänja gränsen tills detta påstående blev möjligt. (s. 52)

Steve Sem-Sandbergs roman *Theres* handlar om RAF (Rote Armee Fraktion) och medlemmen Ulrike Meinhof (1934–1976) – den västtyska vänsterintellektuella journalisten och tvåbarnsmodern, mest känd som Meinhof. Då hon i början av 70-talet blev terrorist och en av frontfigurerna i Baader-Meinhof-ligan, blev hon i samtiden och för eftervärlden sitt efternamn. Precis som pojkarna som åker till Dragsvik och kommer hem som män och som sina efternamn, verkar närheten till vapen och bejakandet av att kunna döda få förnamnet att framstå som störande intimt. *Theres* var Ulrike Meinhofs täcknamn bland de fängslade RAF-medlemmarna i Stammheim-fängelset. Som titel blir täcknamnet en litterär frihet som möjliggör ett intimt porträtt framom grovhuggna schabloner, uttryck för antingen de aversioner eller den skamfyllda beundran som namnet Ulrike Meinhof instinktivt tenderar framkalla. Genom Sem-Sandbergs fragmentariska verk, bestående av förhørsprotokoll som varvas med allt från barndomsminnen och teoretiska utläggningar till vittnesmål och utbrott, låses inte Meinhof vid en bild – hon blir mänsklig. Kanske för att en heltäckande bild inte finns, kanske för att heltäckande bilder av det mänskliga inte bara tenderar bli dålig litteratur, utan också farliga. Ulrike Meinhof var en intellektuell som blev terrorist. I

Sem-Sandbergs gestaltning är detta ett faktum som utmanar läsarens moraliska uppfattningar och idéer om tänkandet; den egna självbilden.

Verket utkom 1996 och kom att utgöra den första fristående delen av det som blev en trilogi. Den följdes av verk som tog sin utgångspunkt i andra fascinerande och tillplattade människoöden; psykoanalytikern Lou Andreas-Salomé (1861–1937) i *Allt förgängligt* och författaren Milena Jesenská (1896–1944) i *Ravensbrück*. Genom att ta dessa skrivande kvinnors frihetslängtan och kamp på allvar, kan Sem-Sandberg sägas skildra brytningspunkter i europeisk historia. Andreas-Salomé är för eftervärlden känd för att hon umgicks med dåtida kulturmän som Sigmund Freud, Friedrich Nietzsche och Rainer Maria Rilke, medan Jesenská har sin givna plats på grund av sin passionerade brevväxling med Franz Kafka. Via dessa kvinnors liv skildrar Sem-Sandberg de samtida brytningspunkterna. Därmed nyanserar han också bilden av dessa kvinnor. Den enskilda och samtiden går hand i hand. Utan hänsyn till kronologi börjar allt med *Theres*, med Meinhof som i det kulturella minnet kopplas ihop med terroristen Andreas Baader. Inte på grund av passionerad kärlek eller vänskapligt samförstånd. Som samhällsdebattör och skribent var hon ett teoretiskt och intellektuellt komplement till Baaders sinne för aktion.

I Sem-Sandbergs tappning blir hon en moralisk smärtpunkt: en journalist kan bli terrorist. Och samtidigt är det en historisk smärtpunkt: hur fortsätter det samhälleliga livet efter nazismens fall? Filosofen Susan J. Brison påminner i verket *Aftermath – Violence and the Remaking of a Self* (2003) om att den västerländska kulturen lider av en kulturell

repression då det kommer till att kännas vid För-intelsen som en del av sitt förflutna. Det kulturella minnet av våld är ett kulturellt trauma. Det resulterar i sin tur, enligt Brison, i en oförmåga att förstå varför det kan vara psykologiskt helande för ett våldsoffer att känna att hen skulle kunna döda sin förövare. I *Theres* finns den helande aspekten av att vara trogen sin egen verklighet och ta ställning – av att slå tillbaka och bemöta våld med våld, men här finns ingen tydlig förövare. Staten är ett våldsmaskineri, och våldet finns överallt: ”Ingen seger är vunnen. Världen förblir ett enda Auschwitz” (s. 29). I detta symboliska koncentrationsläger dör Meinhof då hon befinner sig i sin fängelsecell.

Ulrike Meinhof är både ett kulturellt sår och en myt som representerar en vägran att underkasta sig. Enligt traumats logik borde den som ser världen som ”ett enda Auschwitz” förgås av sitt eget perspektiv, av sin egen verklighet, och bli självdestruktiv i enlighet med en viss logik kring kvinnligt martyrskap. Meinhof bryter på ett symboliskt plan denna logik genom att agera utåt. I *Pelon maantiede* (1995, *Rädslans geografi* [2000]) av Anja Snellman, minns en medlem i Midnattssällskapet – ett sällskap för feministiskt uppvaknande som genom hämndaktioner omsätts till praktik – breven hon skrev till Ulrike Meinhof. Hon skickade aldrig breven, utan gömde dem på vinden. För den som i myten Meinhof hittar beröringspunkter med sin egen frustration infinner sig samtidigt ett sällsynt bekräftande av den egna verkligheten och en känsla av något som inte tål dagsljus, något utöver den enkla skamkänslan. För vilken slags människa blir den som vägrar underkasta sig?

Anja Snellman bemöttes med misstro då det kom fram att hon, som skrivit en roman som uppfattades som våldsbejakande, levde ett vanligt familjeliv med en man. Som om ett litterärt utforskande av våld som motstånd borde innebära liknande brytningspunkter i hennes egen tillvaro, medan Sem-Sandbergs privatliv inte synades i sömmarna.

(Det är en intressant tillfällighet att både Sem-Sandberg och Snellman skrev sina verk i en nordisk kontext i slutet av 90-talet, vars patriarkala ojämlikheter kom att behandlas av unga unga feminister i antologin *Fittstim* [1999, red. Belinda Olsson och Linda Skugge]; ”Vi är coola, snygga, tuffa, smarta

och roliga och framför allt så är vi feminister”. En tid då nya, kulturellt sett, mer gångbara myter om motstånd skapades. Den snygga feministens första stapplande steg in i det kulturella medvetandet möjliggjordes av hennes avståndstagande från de mörka känslornas dunkla kammare – hon betonade att hon inte hatade män.)

Det ofärdiga lapptäcket

Theres kan ses som ett försök att gestalta Meinhof i sin tid, bortom både mytens och martyrskapets snäva tolkningsramar, med samtiden som tvingar sig på. Att livet helt enkelt inte blir som man tänkt. Att en människa inte kan tänka sig bort från sitt eget liv. Och att läsaren inte kan separera sig själv från det hen läser; läsandet är ett blivande.

De vädjar till oss att besinna oss i kraft av vårt förnuft. Men i så fall ett förnuft de inplanterat i oss. För dem som lever på samhällets botten finns bara en regel: BRYT MED DEM SOM FÖRSLAVAT ER, och en enda lag: DÄR VÅLD HÄRSKAR ÄR VÅLD DET ENDA SVARET. (s. 141)

I *Theres* är berättandet ett fragmentariskt och polyfont lapptäcke. Att ta sig an tillvaron hos den som överträder moraliska gränsdragningar, in i de okända och bottenlösa gråzonerna, är inte riskfritt. Särskilt då det kulturella bagaget av betydelser är tungt, som hos Meinhof. Inte för att intresset för kriminella och extrema typer skulle vara lamt, utan för att författarens ambitioner då måste tyglas för att kunna mata ett fetischistiskt behov av att på tryggt avstånd betrakta ett människoöde läsaren själv inte kan relatera till.

Sem-Sandberg syr fram en situation, där den ena erfarenheten inte kan ses som separat från andra erfarenheter. En enskild händelse kan i retrospektiv ses som utlösande för att något brister, att ett perspektivskifte inträffar; i Meinhofs fall är det steget från att vara en intellektuell till att bli terrorist och gå under jorden. Som hennes journalistiska uppdrag att intervju de fängslade Andreas Baader och Gudrun Ensslin efter att de utlöst en bomb i ett varuhus i Frankfurt.

Som en parodi på en förhörssituation; hon på ena sidan de båda ”förbrytarna”, Baader och Ensslin, på den andra. Så har också du hittat hit, Ulrike. Hur känns det? (s. 125)

Vad utgör människans liv? Sem-Sandberg skissar ödmjukt fram konturerna av en människa. De allmänmänniska bitarna finns där i form av ett haverat äktenskap med en notoriskt otrogen man. Också föräldraskapets hopkok av ansvar och kvinnofällan och en relation med en man som hon inte älskar, ”men som är bra med barnen”, tillfogas. Barn- domen: föräldrarna gick bort tidigt. Först fadern, sedan modern. Dessutom: en hjärntumör som, eftersom den är omöjligt att avlägsna, hålls i styr med en inopererad silverklämma. Den infernaliska huvudvärken lever genom texten som malande monologer.

Sem-Sandberg skriver fram samtiden; det var studentupprorens tid och i begynnelsen av det kalla kriget. Under en demonstration skjuts en demonstrant till döds av en polis. Polisen döms inte. En studentledare blir skjuten av en man, som i likhet med nutida Anders Breivik, bestämt sig för att göra sig av med samhällets störande element, ohyrn. De moraliska bitarna vävs samman med tidskildringen; att leva i ett samhälle som styrs av nazister, trots att eran officiellt borde ha tagit slut. Tidningshusen drivs av kapitalistiska intressen, pumpar bara ut nyheter folk vill betala för, och avsäger sig därmed sitt journalistiska ansvar att rapportera om verkligheten.

Det var också den frigjorda sexualitetens tid, åtminstone på pappret.

Allting vacklar

Då Sem-Sandberg vågar framställa en Meinhof med en säregen moralisk känslighet, vacklar han och närmar sig det religiösa, och låter därmed också läsaren vackla. För är det ett överdrivet rättspatos, som

kommer till uttryck i ett lika överdrivet samhällsengagemang, som slår slint? Ingendera beskrivningen är neutral, utan tvingar läsaren att se vilka förståelser hen utesluter genom att föredra den ena framför den andra. Också läsaren måste bekänna färg genom att ställas inför sig själv.

Från en position som återkommande kolumnist är det givetvis lätt att sammanfatta och göra synteser, allra helst som ens egen ställning blir ohotad. Ett tryggt, borgerligt äktenskap; man och barn. Ett sammanhang att verka i: den tyska offentligheten reducerad till en spelplan där lätt-identifierade aktörer rör sig,

med ”goda” adresser och ännu bättre inflytande uppåt i hierarkierna. (s. 81)

I *Theres* driver Sem-Sandberg med försöken att härleda varför en människa blir som hon blir. Berättelsen om Meinhof blir en berättelse om det en människa ställs inför då den egna verkligheten saknar beröringspunkter med den offentliga. Då den man trodde sig vara bara utgör patetiska livbojar och privilegier man kan ta till för att undvika ställningstaganden. Smärtan i insikten om det omöjliga i att på förhand diktera det egna livets villkor.

Jag har läst *Theres* som ung arg kvinna med *Fittstim* på paradplats i bokhyllans hjärta i början av 2000-talet. Jag har återvänt till verket som nybliven tvåbarnsmor och efter en separation. Jag har läst den då verkligheten skaver. Nu läser jag *Theres* igen, i ett fritt fall som både är personligt och världspolitiskt – det går inte att hålla dem separata. Ibland tvingar sig livet på ändå, utan att fråga om lov.

SARA NYMAN

Nyutgåva från 2011, omslag av Annika Lyth.